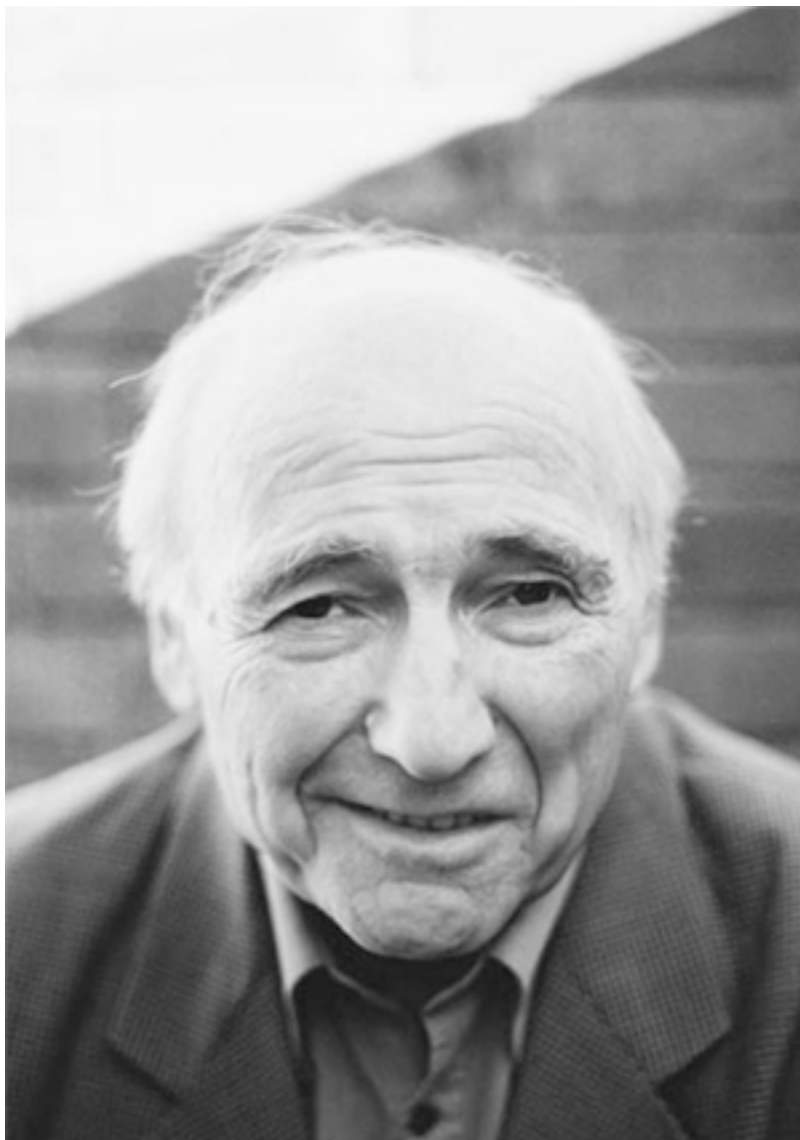

En annen og mer turbulent profesjonshistorie

Jan Smedslund

Høstmælingens oversikt over profesjonens historie må ses på bakgrunn av at psykologisk vitenskap ikke har avansert, og at den generelle viten man har, er innebygget i språk og kultur.

Jan Smedslund. Foto: Espen Røst S.

Da jeg leste Andreas Høstmælingens redegjørelse for psykologiprofesjonens historie og situasjon i Norge (Høstmælingen, 2022), opplevde jeg at noe manglet, nemlig en redegjørelse for fagets alvorlige interne krise. Forholdet mellom forskning og praksis har vært sentralt i hele mitt faglige liv, fra jeg ble psykologistudent i vårsemesteret 1948. Her vil jeg skissere profesjonens historie og nåværende situasjon på en annen måte enn Høstmælingen.

Den moderne psykologien skulle i utgangspunktet være en erfaringsvitenskap til forskjell fra den gamle «arm chair»-psykologien. Observasjoner og forsøk skulle erstatte anekdoter og spekulasjoner. Psykologien skulle kopiere naturvitenskapens suksesser.

De første studiene i den moderne psykologien var av enkle sammenhenger mellom målbare fysiske og psykologiske variabler hos enkeltpersoner. Det første, og også siste, alvorlige forsøket på å gjøre psykologiske prosesser i én person til gjenstand for et klassisk naturvitenskapelig eksperiment (varierte én faktor og holde alle andre konstant) ble gjort av Hermann Ebbinghaus (1880/1993) med hukommelse. Ingen forsøkte å videreføre Ebbinghaus' metode.

Forsøket på å gjøre psykologi til et eksperimentelt studium av hva som foregår i den enkelte person, ble stilltiende oppgitt, fordi den viste at antallet virksomme faktorer var ubestemmelig stort og umulig å holde konstant. Etter århundreskiftet var nesten alle forskningsrapporter basert på *gjennomsnittlige* resultater for mange personer (Danziger, 1990). Psykologi ble forandret til studiet av «the generalized human mind» (psykologi ble til *psykodemografi*). I dag gjelder det fortsatt at hvis noe skal være «vitenskapelig», må man ha med mange personer.

Årsak-virkning-forlates

Overgangen fra studier av enkeltpersoner til av gruppegjennomsnitt gjorde at man begynte å studere *statistiske forskjeller* og *korrelasjoner* i stedet for *eksakte årsak-virkning-forhold*. Det ga mer stabile resultater og mer praktisk gjennomførbare forskningsmetoder. Direkte utprøving av kausalhypoteser ble erstattet av null-hypoteser og signifikanstesting. Man sluttet å spørre direkte om en hypotese stemte eller ikke stemte, og begynte i stedet å spørre mer beskjedent om et resultat var helt tilfeldig eller ikke. Med andre ord, hvis en bestemt hypotese er at A henger sammen med B, så spør man om sannsynligheten for at A og B er helt urelatert (null-hypotesen). Det vanlige kriteriet er $p = 0.05$, og hvis p er mindre, konkluderer man at resultatet sannsynligvis ikke er tilfeldig, men i tillegg konkluderer man også at utgangshypotesen derfor er styrket.

Forsøket på å gjøre psykologi til et eksperimentelt studium av hva som foregår i den enkelte person, ble stilltiende oppgitt

Fra 1960-tallet ble denne formen for forskning økende utsatt for hard kritikk og etter hvert direkte nedslakting (Green, 2021). Enkelt uttrykt peker kritikken på at man feilaktig slutter fra at et funn er statistisk signifikant, til at dette støtter en bestemt teori om funnet. Selv om man forstår at korrelasjon ikke betyr kausalitet, fortsetter man å tro at signifikans betyr støtte til utgangshypotesen. Man tenker «Dette kan ikke være tilfeldig, derfor må denne hypotesen være sann». Denne slutningen er feil fordi det at et funn kan forklares av en hypotese, ikke sier noe om hvilke av mange andre hypoteser som også kan forklare det samme funnet. Den psykodemografiske forskningen har havnet i et spor som gjør at mengder av hypoteser anses som styrket fordi data er signifikante. Man unngår derved sammenstilling med andre teorier, og derfor stopper all fremgang. Resultatet er en endeløs rekke av nye studier med «bekreftede» resultater, og psykodemografi er blitt et degenerert prosjekt som ikke kan gå fremover. I tillegg kommer at denne forskningen gjennomgående bare oppviser så svake resultater (små forskjeller og korrelasjoner) at de sjelden kan gi brukbart grunnlag for praktiske valg.

Null-hypotese-ritualet

En annen hovedkonklusjon som direkte vedrører forholdet mellom den psykodemografiske forsknings modellen og praksis, er formulert av Lamiell (2019); «The results of null hypothesis significance testing in RCTs do not warrant any claims to knowledge about any individuals at all» (s. 164). I tillegg til at psykodemografisk forskning ikke kan gå fremover, peker Lamiell altså på at denne forskningen uansett ikke sier noe om prosesser i enkeltpersoner, som jo psykologers praksis er rettet mot.

Et tredje moment som kommer i tillegg til de foregående, er at beskrivelser av psykologiske hypoteser alltid avspeiler semantikk, det vil si uttrykker hva som følger av begrepssystemet i språk og sosiale regler. Denne semantiske forskningstradisjonen ble startet av Fritz Heider (1958), som pekte på at språket inneholder mange sammenhenger som er logiske, og derfor ikke behøver å prøves empirisk (Hvis noen ønsker å gjøre x og tror hun kan gjøre x, så forsøker hun å gjøre x). Tankegangen ble videreført av Smedslund (1970), som pekte på det sirkulære forholdet mellom mening og logikk. Hva et uttrykk betyr, er hva som følger av det, og hva det følger av. Smedslund (1978) fulgte opp tanken om at språket er fullt av logiske sammenhenger, ved å bevise at Banduras antatt empiriske teori om mestringsstro (self-efficacy) i sin helhet var sammensatt av logisk nødvendige teoremer som ikke behøvde å prøves empirisk. Flere andre forskere pekte også på den hyppige forekomsten av tilsynelatende empiriske undersøkelser av logisk nødvendige hypoteser (pseudoempiri.) Eksempel: å samle inn data for å vise at den som opplever noe uventet, blir overrasket.

Heiders antakelse om at språket er fylt av analytiske (det vil si logisk nødvendige) sammenhenger, ble fulgt opp med psykologikken (Smedslund, 1988), som var et forsøk på å sammenfatte dagligspråkets grunnbegreper i et helhetlig aksiomatisk system. Arbeidet med psykologikk førte til en økt innsikt om at det er umulig å gi strenge definisjoner av grunnbegrepene, og dette førte til en omfattende revisjon av systemet (Smedslund, 1997). Definisjoner ble erstattet av teoremer.

Direkte utprøving av kausal-hypoteser ble erstattet av null-hypoteser og signifikanstesting

Eksempel: Begreper som «sinne» og «frustrasjon» ble ikke lenger for-søkt strengt definert, men «hvis P er 'sint', så er P frustrert» ble beholdt som et gyldig teorem.

En annen videreutvikling fra klassisk logikk var at logisk implikasjon ble erstattet av «semantisk relasjon» eller «meningslikhet».

«P and Q are semantically related = df»

«something can be inferred from the truthvalue of P about the truthvalue of Q and/or something can be inferred from the truthvalue of Q about the truthvalue of P» (Smedslund, 1987).

To andre forhold har spilt en rolle i den avklaringsprosessen som har skjedd i den teoretiske utviklingen av modellen.

Et viktig grunnlag for denne tilnærmingen, psykologikken, er den betydning kontekst alltid har hatt i psykologien. Utallige eksempler og eksperimenter belyser hvordan opplevelser og handlinger er bestemt av situasjonen, og hvorfor psykologer alltid sier «det kommer an på». Dette samsvarer med at isolerte ord og isolerte uttrykk er flertydige og udefinerbare. Psykologiens forsøk på å nøyaktig og sikkert beskrive konteksten som bestemmer hva ord og uttrykk betyr, og derved også hva opplevelser

og handlinger betyr, har ikke ført frem. Konklusjonen må bli at psykologiske sammenhenger er ubestemmelig komplekse og irreversibelt foranderlige. Her sammenfaller resultatene av logisk/semantisk analyse (flertydighet) med årsaksanalyser (kompleksitet.) Et uttrykk kan bety ubestemmelig mange ting, og en handling kan være forårsaket av ubestemmelig mange ting.

Et annet viktig moment som støtter opp under de foregående, er at omfattende lingvistisk forskning synes å vise at alle menneskelige språk bygger på de samme 60+ «primitivbegrepene» (Wierzbicka, 1996; Goddard & Wierzbicka, 2002). Primitivbegrepene utgjør kjellergulvet i menneskelig språk og tenkning og har det felles at de ikke kan videre defineres og overveiende sannsynlig må være genetisk bestemt. Særlig interessant for psykologer er det at mange av primitivbegrepene er de som vi hele tiden bruker i samtaler om personlige ting. Fem av dem er, uttrykt på engelsk, «think», «know», «want», «feel» og «do» («say»). Punktene som er nevnt ovenfor, peker alle på at den nå rådende typen av forskning ikke kan føre fremover. Null-hypotese-ritualet stopper all nyutvikling og fremgang, og gjennomsnittsdata forteller ingenting om psykologiske prosesser i enkelt personer. Alt vi kan vite generelt, følger av språkets basale struktur og begreper. I psykologisk praksis kan vi bare støtte oss på psykologikk og lokale sosiale regler og kjennskap til enkeltindivider.

Et pågående prosjekt av G. Smedslund, J.K. Arnulf og J. Smedslund synes å fullt ut bekrefte det ovenstående. Psykologifagets evne til å forutsi og forklare har ikke økt i løpet av 65 år, men er helt konstant, og det som kan forutsies, kan i sin helhet avledes av språk og kultur (semantikk). Dette er dramatisk illustrert ved bruk av algoritmer, hvor nesten hele variansen i data kan forutsies av semantikk (Arnulf, 2020).

For psykologprofesjonen betyr disse konklusjonene at en bærebjelke har sviktet. Høstmølingen skriver at Schjelderups drøm var at psykologen skulle være «en som anvender forskningsbasert kunnskap for å drive problemløsning i praksis». Boulder-modellen – «the scientist–practitioner» – har derfor vært et hovedgrunnlag i vår profesjon (såkalt evidensbasert praksis). Man har lenge vært klar over at det er krevende å virkelig anvende forskningsbasert kunnskap, men ut fra det foregående må vi se i øynene at vi faktisk ikke har og ikke kan forvente å få slik kunnskap.

Selv uten den antatte støtten fra empirisk forskning har vår profesjon allikevel vist seg levedyktig og fyller en viktig samfunnsrolle. Hvordan skal vi forstå dette? Hva er det psykologene faktisk gjør?

Allerede Wilhelm Dilthey argumenterte for en «forstående» i motsetning til «forklarende» psykologi (rundt år 1900). Psykologen skulle basere seg på å forstå mening. Mening er hva som følger av ordene, og hva ordene følger av (Smedslund, 1970). «Følger av» (hvis ..., så) er en logisk relasjon som finnes i alle menneskelige språk (Wierzbicka, 1996), og som i dag også kan søkes uttrykt i form av algoritmer. Datamaskiner utreder hva som følger av gitte utgangssetninger, langt hurtigere, mer presist og med større kompleksitet enn hva som tidligere var mulig. De kartlegger hva som følger av antakelser.

Kanskje må vi forstå og praktisere vår profesjon på en måte som er helt forskjellig fra Boulder-modellen, og som ikke er «evidensbasert»? Jeg har forsøkt å gi noen svar på dette ved hjelp av bricoleur-begrepet (Smedslund, 2016, 2021).

Psykologen som bricoleur møter klienter med en lyttende, ikke-forutinntatt holdning og åpenhet for de muligheter som kommer frem i samspillet. En omfattende litteratur er allerede skrevet og vil bli skrevet om detaljene og nyansene i dette, men ut fra hva som er nevnt ovenfor, kan vi ikke forvente fremgang i slik «kvalitativ forskning» annet enn i det enkelte tilfelle, eller i tidsbegrensete og lokale kontekster.

Jeg har forsøkt å antyde at Høstmølingens oversikt over profesjonens offisielle historie og situasjon må kompletteres med et annet og betydelig mer turbulent bilde.

Referanser

- Arnulf, J. K. (2020). Wittgenstein's revenge. How semantic algorithms can help survey research escape Smedslund's labyrinth. I T. Lindstad, E. Stanicke & J. Valsiner (Red.), *Respect for Thought* (s. 285–307). Springer.
- Danziger, K. (1990). *Constructing the subject: Historical origins of psychological research*. Cambridge University Press.
- Ebbinghaus, H. (1880/1983). *Urmanuskript «Ueber das Gedachtnis»*. Passavia Universitatsverlag.
- Heider, Fritz (1958) *The Psychology of Interpersonal Relations*. Wiley.
- Goddard, C. & Wierzbicka, A. (Red.) (2002). *Meaning and Universal Grammar: Theory and empirical findings. (two volumes)*. Benjamins.
- Green, C. (2021). The Tragedy of Psychological Theory. *Academia Letters*. <https://doi.org/10.20935/AL142>
- Høstmælingen, A. (2022). Hvordan norsk psykologi ble en klinisk profesjon. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 59(4), 248–256.
- Lamiell, J. T. (2019). *Psychology's Misuse of Statistics and Persistent Dismissal of its Critics*. Palgrave, Macmillan.
- Lindstad, T., Stanicke, E. & Valsiner, J. (Red.) (2020). *Respect for Thought. Jan Smedslunds Legacy for Psychology*. Springer.
- Smedslund, J. (1970). Circular relation between understanding and logic. *Scandinavian Journal of Psychology*, 11, 217–219.
- Smedslund, J. (1978). Bandura's theory of self-efficacy: A set of common sense theorems. *Scandinavian Journal of Psychology*, 19, 1–14.
- Smedslund, J. (1987). The epistemic status of inter-item correlations in Eysenck's Personality Questionnaire: the *a priori* versus the empirical in psychological data. *Scandinavian Journal of Psychology*, 28, 42–55.
- Smedslund, J. (1988). *Psycho-logic*. Springer-Verlag.
- Smedslund, J. (1997). *The structure of psychological common sense*. Erlbaum.
- Smedslund, J. (2016). Practicing psychology without an empirical evidence base: the bricoleur model. *New Ideas in Psychology*, 43, 50–56.
- Smedslund, J. (2021). From statistics to trust: Psychology in transition. *New Ideas in Psychology*, 61, 1–7.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and universals*. Oxford University Press.